

Muhamed Nezirović

**PRIJEVODI SA FRANCUSKOG I DRUGIH ROMANSKIH
JEZIKA U MUSLIMANSKIM ČASOPISIMA
U DOBA PREPORODA**

*I zar da se posumnja u vrijednost lista
u kome susrećemo ova velika imena. Anatol
Frans, Bodler, Uitmen, Šopenhauer, Čehov, Krapotkin,
Birbaum i druga?*

*“Sarajevski list 252, Sarajevo, 1913.,
ocjenjujući djelovanje časopisa Gajret.”*

Interes bosanskohercegovačkih Muslimana za sve ono što se dešavalo na Zapadu pa tako i za tečevine francuske kulture kao i dostignuća njene književnosti nije bilo nešto što se naglo pojavilo tek poslije 1878. godine, to jest poslije okupacije Bosne i Hercegovine od strane austrougarskih trupa.

U drugoj polovici devetnaestog stoljeća u Bosni i Hercegovini će uvijek biti ljudi koji će znati i voljeti francuski jezik. Tako će francuski putnik, advokat u pariškom sudu i čovjek koji je znao naš jezik i zanimao se za našu prošlost Henri Massieu de Clerval proputovati Bosnom i govoriti o izvjesnom Mustafa-efendiji - koji je predavao u nekoj sarajevskoj školi o kojoj vrlo malo znamo jer o njoj ne govore naši suvremeni istraživači a koja je prema ovom svjedočenju francuskog putnika postojala na devet godina prije osnivanja sarajevske ruždije, koju je 1864. godine osnovao bosanski valija Topal Osman-paša.

Francuski putnik veli za Mustafa-efendiju:

"J'ai bien vu a Sarajevo une ecole du Gouvernement; j'an assez connu le directeur de cette ecole Mustaffa-Effendi, pour apprecier son caractere et son instruction. Il a appris le francais a Paris et il aime la France.

Istina, vidio sam u Sarajevu jednu vladinu školu. Dobro sam upoznao direktora te škole Mustafa-efendiju, da bih mogao činiti o njegovom karakteru i njegovoj naobrazbi. Naučio je francuski u Parizu i voli Francusku." ¹

Možda je to onaj isti Mustafa Izet-efendija, najstariji učitelj Sara-

1. Muhamed Nezirović, Henri Massieu de Clerval, *Putovanje u Bosnu 1855. godine* u *Život* 5, Sarajevo, 1979., str. 607. /prevod sa francuskog./

jevske ruždije iz godine 1869. za kojega je tadašnji sarajevski *Službeni list* podvlačio da u svakoj prilici svoje nezadovoljstvo izjavljuje, "što vidi da je broj učeće se u ruždiji djece, prema množini žiteljstva ove varoši vrlo mali, i neprestano se trudi da savjetima i opomenama učenike ove škole što više umnoži".²

Njegovo nezadovoljstvo je svakako urodilo nekim plodom jer je ono, zasigurno, odgovaralo općoj klimi koja je postojala u određenim kulturnim krugovima glavnog grada bosanskog vilajeta jer je *Sarajevski cvjetnik* u svom broju 2. od 13. ožujka 1869. godine donio jednu bilješku u kojoj je izražavao nadu da će se i u Sarajevskoj ruždiji "naskoro postaviti i jedan učitelj za francuski jezik" što se uskoro i ostvarilo jer je bosanski valija samo mjesec i pol dana kasnije odlučio da u ruždiji, na osnovi sultanovog odobrenja, Arif-efendija, vojni liječnik sarajevskog garnizona, otpočne predavati francuski jezik, koji se, prema Bosni, tadašnjem zvaničnom organu Bosanskog vilajeta, od 3. svibnja 1869. "drži za opšti evropski jezik".

Cijela ova atmosfera, nezadovoljstvo tadašnjim stanjem školstva ali i svijest o potrebi da domaći sinovi upoznaju jedan veliki strani jezik našla je odjeka i kod Šakira Mehmeda Kurtćehajića, urednika *Sarajevskog cvjetnika*. On je u pismu poslanom u Carigrad Rešad-begu koji ga je, impresioniran njegovim darom upitao gdje se školovao, odgovarao:

"Kako je u našim krajevima nauka potpuno zanemarena, a u Evropi, ne znam je li to urođeno svojstvo naroda, ona se tamo mnogo njeguje. Imao sam želju, pa makar tu bilo i hiljadu sramota, da se obrazujem u nekoj tuđoj zemlji na tuđem jeziku...Od svih mojih želja jedna od najvećih je da naučim jedan strani jezik, na primjer francuski, koji je inače mnogo u upotrebi, ali nisam bio u mogućnosti, jer mi nije dao priliku silnik po imenu nemoć".³

Zanimljivo je, međutim, da se upravo te iste godine u ovom istom listu pojavio i prijevod jedne druge pjesme francuskog pjesnika Alphonsea de Lamartinea i to upravo u povodu njegove smrti, ili kako list navodi: "Sadržaj jedne pjesme iz djela prije nekog vremena umrlog francuskog pjesnika La Martina." Pjesma je izvrsno prevedena i donesena jezikom kojim se i danas skoro ne bi imalo što ni dodati ni oduzeti. Mi ovdje donosimo njen početak i kraj.

2. Ćurić Hajrudin, *Školske prilike Muslimana u Bosni i Hercegovini /1800.-1878./*, Sarajevo, 1987., str.147.

3. Mehmed Šakir Kurtćehajić u *Sarajevskom cvjetniku* od 29. zu-l-hidžeta 1285 /30. ožujka 1869./.

*O Bože! Šta je početak, koja
li je svrha ovoga svijeta.
Ako si ti svijetu početak i svršetak
kako je dug put njegov! Koliko
su čudne stvari, koje se u ovom putu viđaju!
Oh! Da li će se u dubljine mora
ovoga vremena roditi jedan dan,
koji će nas izbaviti iz ovoga mora
i po našoj nas volji na jednom mjestu
sabrati i umiriti.*

(Sarajevski cvjetnik 24. od 12. svibnja 1869.)

Očito da je Mehmed Šakir Kurtćehajić, koji je umro u Beču, gdje je zakopan, kao i Mozart, u zajedničkoj sirotinjskoj raci, znao, kako kaže u svom pismu Rešad-begu, slavenski i da ga je dobro naučio od svog oca Mehmeda Emin-efendije Kurtćehajića, bjelopoljskog kadije, pa je stoga i pisao ovako lijepim jezikom kakav se osjeća i u ovom prijevodu ove pjesme, nažalost, nepoznatog prevodioca.

Još jednom se tako potvrdilo da je među Muslimanima, nit njihovog narodnoga jezika, kojem nije bila potrebna nikakva reforma, neprekinuto tekla od veoma starih dana. Od onih pisama hercegovačke muslimanske gospode koja je donio dr. Ćiro Truhelka ⁴ do ovoga teksta koji se pojavio u listu Mehmeda Šakira Kurtćehajića.

Naravno na ovaj već pripremljeni teren nova austrougarska vlast će uvoditi i nove oblike, osnivajući, na primjer, pojedine gimnazije koje će se otvarati počev od studenog 1879. do konca devetnaestog stoljeća u kojima će se predavati i francuski jezik koji ipak neće nikada imati onaj status i onu premoć koju je uživao njemački.

Na samom početku dvadesetog vijeka, tačnije 1902. godine, po navodima Hamdije Kreševljakovića, počele su u Sarajevu stizati prve francuske novine a sigurno i prvi časopisi.

Svakako su ove dvije prve decenije našeg stoljeća predstavljale i doba snažnog poleta i aktivnosti bosanskohercegovačke muslimanske inteligencije koja se počela, čuvajući pritom snažne zasade orijentalne kulture i poznavajući dobro velike istočnjačke književnosti, snažno napajati i na zapadnim izvorima i uzorima.

U Sarajevu je u sami osvit dvadesetog stoljeća pokrenut *Behar* nešto kasnije *Gajret* i 1911. godine *Zeman*. Godinu dana kasnije bit će pokrenut

4. Dr Ćiro Truhelka, Nekoliko mladih pisama hercegovačke gospode pisanih bosanicom iz dubrovačke arhive, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 241, Sarajevo, 1914.,477-494.

u Mostaru i časopis *Biser*.

U svim ovim časopisima, ako se izuzme *Zeman*, u kojem nije bilo prijevoda sa francuskog, s vremena na vrijeme će se pojavljivati prevedeni prozni i poetski tekstovi sa ovog jezika. Nešto rjeđe su se u njima pojavljivali i prikazi koji su se odnosili na francusku književnost. Ponekada bi se u vidu kratke bilješke, ali koja nije bila lišena i vlastitog vrijednosnog suda, pojavio i prikaz neke francuske knjige ili neke strane knjige napisane na francuskom. Slično se dešavalo i sa knjigama napisanim na drugim romanskim jezicima, ali općenito uzev priloge i prijevode sa drugih romanskih jezika u ovim časopisima su odista rijetki.

Sa francuskog su, međutim, u ovim časopisima prevodili brojni muslimanski intelektualci tako da se slobodno može reći da je njihov broj impozantan. Neki među njima su se potpisivali svojim punim imenom i prezimenom, drugi jedino svojim imenom, dok su treći upotrebljavali samo pseudonime ili inicijale svoga imena i prezimena ili samo prezimena. Među prvima citiramo Salih-bega Bakamovića, Esad-efendiju Kulovića i Ismeta Sarića. One koji su se potpisivali svojim imenima danas također poznajemo. Salih Emin je Salih Emin Alićehić, Mehmed Tevfik je Mehmed Teufik Azabagić, Džemaluddin je hadži Mehmed Džemaluddin Čaušević, F. Nedžati je Fehim Bajraktarević,⁵ A. Hifzi, Aburezak Hifzi Bjelevac. Nosioi drugih pseudonima i inicijala kao što su Asaf, Faik, F. Sadik, Sabri, N. S. M., M. ostaju nama za sada nepoznati.⁶

Svojim prikazima iz francuske književnosti javljao se povremeno i pjesnik Mustafa Čerić-Garanfer, koji je znao francuski i volio francusku kulturu pa je i jednu svoju pjesmu napisanu na našem jeziku i objavljenu 1912. godine u *Zemanu* naslovio francuskim riječima *Chanson de coeur /Pjesma srca*.⁷

Prvi časopis koji je najavio početak muslimanskog kulturnog preporoda bio je *Behar*, koji su prvog svibnja 1900. pokrenuli Edhem Mula-bdić, Safvet-beg Bašagić i Osman Nuri Hadžić, izlazio je skoro cijelu jednu deceniju, tačnije sve do prvog veljače 1911. godine. U *Beharu* su se povremeno pojavljivali i prijevodi sa francuskog jezika, i to isključivo

5. Prema navodima dr Muhsina Rizvića, *Behar Književnoistorijska monografija* (Sarajevo, 1971.), str. 342, 362.

6. Jedino Osman Nuri Hadžić prevodi i pod vlastitim imenom i pseudonimom Vamik i Muharrem. On to radi sjajno prevodeći sa starofrancuskog, latinskog i talijanskog. (*Behar*, 1900.)

U posljednja dva godišta *Behara* pojavljuju se kao prevodioci i Andro Petranović /pseudonim Frank) i Ela Krančević.

7. *Zeman*, Bajramski prilog *Zemana*, 12. septembar 1912.

francuske proze, dok prijevoda poezije nije bilo, što, na primjer, nije bio slučaj sa prevodenjem poezije sa talijanskog jezika o čemu će svakako kasnije biti još riječi.

Francuski prevedeni tekstovi u *Beharu* nisu brojni i oni predstavljaju, da tako kažemo, dva različita sloja. Jedni potječu iz pera danas potpuno nepoznatih ljudi, čiji su se tekstovi najvjerovatnije pojavili u nekom francuskom časopisu koji je stizao i u Sarajevo pa su odatle ti tekstovi i preuzeti jer su mogli predstavljati stanovitu zanimljivost za tadašnjeg čitaoca. Drugi pak pripadaju poznatim imenima francuske književnosti kao što su Alphonse Daudet, Joseph Arthur Gobineau i Catulle Mendès.

Već u nekoliko brojeva prvog godišta *Behara* pojavit će se Gobineaovi Kandaharski ljubavnici /*Les Amants de Kandahar*/, duga pripovijest koju će prevoditi izvrsni prevodioci Salih Emin Alićehić i Mehmed Teufik Azabagić. S obzirom na značaj ove pripovijetke i njenog prijevoda na naš jezik o njoj će biti kasnije još riječi.

Između 1906. i 1908. godine u *Beharu* će se pojaviti i nekoliko prijevoda pripovijedaka Alphonsea Daudeta iz njegove poznate zbirke *Lettres de mon moulin*. - Priče iz mog mlina. To su bile: *La chevre de Monsieur Seguin* /Koža gospodina Segena/, *Le portefeuille de Bixiou* /Biksijeva lisnica/, *Le secret de maître Cornille* /Tajna jednog mlinara/, *La legende de l'or* /Legenda o čovjeku zlatna mozga/, *Les Etoiles* /Zvijezde/. Svi ovi prijevodi potječu iz pera nepoznata prevodioca.

U *Beharu*, kako je već primijećeno, kasno počinju surađivati prevodioci nemuslimani i njihova imena nalazimo samo u dva posljednja godišta ovog časopisa. Jedna od njih je i Ela Krančević, koja prevodi novelu Lea (1909.), tada poznatog, a danas nešto zaboravljenog pisca Catullea Mendesa. Ona je također prevela i jednu crticu Harry Miriam *Pod Galadskim balzamina* /1908./. Još jedan prevodilac se pojavio u *Beharu* u osobi Esad-efendije Kulovića, koji je u ovom časopisu objavio dva svoja prijevoda tekstova danas potpuno nepoznatih pisaca. On je, naime, već 1900. godine preveo tekst nekog D. Langata, koji je naslovio *Topalasto šćene*, a mnogo kasnije i jedan tekst pod naslovom *Gospođa Maintenont svojoj nećakinji* /1908./

Pri analizi ove prevodilačke djelatnosti u *Beharu* zapaža se jedna zanimljivost. Značajan poduhvat, onaj veliki zalogaj, *Kandaharske ljubavnike* prevode Salih Emin Alićehić i Mehmed Teufik Azabagić, kraće tekstove Esad-efendija Kulović. To vjerovatno dolazi zbog toga što su se prva dvojica školovala vani, u Beču i Carigradu - dok je Esad-efendija Kulović učio francuski, privatno u Sarajevu.

Što se tiče prijevoda poezije, svi prevedeni tekstovi, kako smo to već ranije naglasili, dolaze iz talijanske, i to modernije književnosti. Nikola Ostojić prevodi 1908. godine *Pšenicu* danas nepoznatog Campaninija Naborrea i Prezrene, poemu Gabrielea d'Annuzija iz njegove zbirke *Canto Novo*. Stjepko Ilijić godinu dana kasnije objavljuje prijevod poeme *Ruit hora Giosue Carduccija* koja se nalazi u pjesnikovoj zbirci *Odi Barbare* /Barbarske ode/.

Ali vratimo se sada najznačajnijem prijevodu koji se pojavio u *Beharu*, ako ne i najznačajnijem prevedenom tekstu objavljenom uopće u sva tri muslimanska časopisa ovog doba, *Kandaharskim ljubavnicima*.

Kako smo već rekli već u prvim brojevima *Behara* pojavio se prijevod ove obimne pripovijetke velikog francuskog pisca grofa Josepha Arthurea Gobineaua (1818.-1882.). Gobineau je jedan od francuskih pisaca devetnaestog stoljeća koji je bio jedno vrijeme optuživan da je svojim djelima dao duhovnu osnovicu za rađanje njemačkog nacizma i njegovih rasnih teorija na isti onaj način na koji su i Jeana Jacques Rousseasa optuživali da je za učenika imao jednog Robespierrea, inicijatora terora za vrijeme Francuske revolucije. Ovaj francuski pisac, uznositelj individualne energije i moći je odista snažno utjecao na Wagnera, Nietzschea i Spenglera ali je danas u Francuskoj sa njega skinuta ona neslavna hipotezka o kojoj smo upravo govorili, i on u ovo vrijeme ide u red onih francuskih pisaca koji mogu stati uz bok samom Stendhalu. Gobineau, francuski diplomata koji je dobar dio života proveo na Srednjem istoku bio je opčinjen Orijentom:

Il ne rêvait que mosques et minarets, se disait musulman, prêt á faire son pelerinage á La Mesque - Sanjao je samo o džamijama i munarama, govorio je da je musliman, spreman da obavi hadž u Meki - pisat će kasnije njegova nekadašnja prijateljica iz mladih dana barunica de Saint Martin.

Pisac je putovao Istokom i kao diplomatski službenik imao je priliku da dobro upozna Iran i susjedne zemlje. Kao plod njegova boravka u ovim krajevima pojavile su se 1876. godine njegove *Les Nouvelles asiatiques* - Azijske novele, zbirka od šest pripovijedaka od kojih je jedna bila i *Kandaharski ljubavnici*, koja je donosila scene iz života avganistanskih gorštaka.

Godine 1893. Ludwig Schemman preveo je četiri Gobineauove pripovijetke među kojima i *Kandaharske ljubavnike* na njemački. Prijevod je imao ogromnog uspjeha, slijedili su drugi, i do 1935. godine u Njemačkoj je prodano više od stotinu tisuća primjeraka ovog djela.

Uspjeh pripovijetke koja se pojavila u *Beharu* bio je također znatan i tome postoje svjedočanstva iz tog vremena. Gobineau je na sam božić 1880. godine poklonio jedan primjerak svoje knjige Richardu Wagneru. O tome na kakav je primjer ona naišla kod velikog njemačkog kompozitora govori Cosima Wagner u Dnevniku IV /1881.-1883./:

Le soir diverses nouvelles sur l'agitation antisemite, puis nous lisons avec grand plaisir la nouvelle du comte Les Amants de Kandahar. Richard est tout a fait séduit a cette seconde lecture, il trouve merveilleuse la premiere scene d'amour.⁸

/Navečer razne vijesti o antisemitskim neredima, potom čitamo sa velikim zadovoljstvom grofovu priču *Kandaharski ljubavnici*. Rihard je sasvim očaran ovim drugim čitanjem i smatra čarobnim prvu ljubavnu scenu./

Uskoro je došlo i do scenske adaptacije ove priče te se na osnovi libreta Otta Novaka pojavila i opera Leopolda Reicweina /1846.-1945./ koja je pod istoimenim naslovom *Die Liebenden von Kandahar* premijerno izvedena u mjesecu studenom 1907. u Breslavi.

Prijeвода ove novele u *Beharu* prihvatila su se, kako smo vidjeli, dvojica ljudi. Prvih osam nastavaka potječu iz pera Saliha Emina Alićehića a posljednja tri iz pera Mehmeda Teufika Azabagića.

Salih Emin Alićehić završio je višu pedagošku školu u Beču /Pedagogium/ i bio je upravitelj Druge narodne škole /ruždiye/ a kasnije, prema navodima Hamdije Mulića i *Dar-ul-mualimina*.⁹

Zbog njegovog školovanja u Beču bili smo dugo u dilemi pitajući se da li je on Gobineauov tekst prevodio sa njemačkog ili sa francuskog jezika. Međutim, pošto je prevođenje nastavio adži Mehmed Teufik Azabagić koji se školovao u Carigradu i koji je, zasigurno, preveo u *Gajretu* sa francuskog, i pjesmu Georgesa Rollina *U sumrak*, /*Gajret* 5-6, 1912./ naklonjeni smo da mislimo da je ovaj prijevod vršen sa ovog jezika. Vjerojatno bi samo detaljna analiza pokazala sa kojeg je od ova dva jezika ovaj tekst preveden.

Što se tiče Alićehićevog prijevoda mora se reći da u njemu ima nekog starinskog šarma i u njegovim izrazima i obrtima osjeća se utjecaj čitanja muslimanske epske pjesme tako da nas on znade ugodno iznenaditi svojim prevodilačkim umijećem i svježinom svoga izraza. On dosta vjerno prenosi dosta slojeviti i, ako se tako može reći, višesmjerni Gobineauov

8. Cosima Wagner, *Journal IV/1881-1883*, Paris, 1977., str. 29.

9. Hamdija Mulić, Povijest naše početne nastave, *Učiteljska zora* 1-2, Sarajevo, 1917., str. 15.

tekst i samo se nekada upusti u mala preudešavanja izazvana više drugačijim poimanjem kulturnih relacija nego nečim drugim. Desi mu se gdjekad i da pogriješi jer ne nalazi pravu riječ ili ne shvata tešku konstrukciju koju nazivamo galicizmom. Za ilustraciju njegove prevodilačke vještine ovdje dajemo početak *Kandaharskih ljubavnika* na francuskom i njegov prijevod na naš jezik iz kojeg će čitalac zaključiti sa kakvom je vrsnošću prevodilac obavljao svoj zadatak:

Vus demandez s il etait beau? Beau comme un ange!

Le teint un peu basane, non de cette teinte sombre, terreuse, resultat certain d'une origine metisse; il etait chaudement basane comme un fruit mžri au soleil. Ses cheveux noirs bouclaient, en profusion d'anneaux, sur les plis serres de son turban bleu raye de rouge; une moustache fine, ondee, un peu longue, caressait le contour delicate de sa levre superieure, nettement coupee, mobile, fiere, respirant la vie, la passion. Ses yeux et profonds s'allument facilement d'eclairs. Il etait grand, vigoureux, mince, large des epaules, etroit des hanches.¹⁰

Vi pitate: je li bio lijep? Lijep kao anđeo. Zagasita lica, ne one mutne zemljane masti, po kojoj se pouzdano raspoznaje pomiješana krv: on bijaše više zarudjela lica, kao voćka što zarudi na sunčanoj žegi, kad počne da zrije. Njegova crna kosa kovrčila se u bujnim pramovima po gustim naborima plavog mu turbana, koji bijaše išaran crvenim prugama. Krasni valoviti dugi brkovi savijahu se po nježnom porubu njegove, kao parom prorezane gornje usne, koja udisavaše život, strast. Njegovo blago, bistro oko časom bi zablistalo kao munja. On bijaše snažan, visoka boja, visoka stasa, u plećima širok, a u pasu tanak.¹¹

Drugi prevodilac posljednjeg dijela ove novele Mehmed Teufik Azabagić također odlično prevodi i rijetko mu se desi da ne pogodi pravi izraz ili napravi neku veću grešku. Jedna od njih je, na primjer, ona kada prevodi rečenicu *Le turban blanc faisait valoir le teint un peu olivatre* sa *Bijeli saruk činjaše mu maslinastu boju lica lijepom*, umjesto bijeli turban naglašavao je maslinastu boju njegova lica. Slično je i sa rečenicom *Le prince de Kandahar n'etait ni meehant ni tyrannique* sa *Emir od Kandahara bijaše zloban, dapače okrutan*, umjesto *Kandaharski emir nije bio ni zloban ni okrutan*.

Ponekad mu se čak i desi da preskoči neku rečenicu koja mu se čini preteškom kao što je ova:

Alors tout absorberit, rien ne passe inaperçu, rien ne se montre qui

10. Gobineau, *Oeuvres* III, Paris, Gallimard 1987., str. 241.

11. *Behar* 2 /Sarajevo, 1900./, str. 28.

ne laisse trace sur le coeur, et, par lui, dans la memoire. /Gobineau, Oeuvres III, Gallimard, Pariz 1987., str. 282./.

Bez obzira na ove omaške prijevodi ovih kulturnih poslenika mogu se ipak visoko ocijeniti.

Na koncu ovog razmatranja o ovom prijevodu treba naglasiti da je Gobineau kod nas rijetko preveden te da se ovaj prijevod relativno rano pojavio na našem jeziku.

Gajret, drugi list muslimanskog preporodnog perioda izlazio je vrlo dugo, od 1907. do 1941. sa prekidima između 1914. i 1921. i 1923. godine. Nas naravno zanima samo prva faza njegova izlaženja, ona koja ide od njegova osnutka do početka prvog svjetskog rata, 1914. godine. Treba, međutim, pritom odmah naglasiti da se književni prilozi pa prema tome i prijevodi javljaju u ovom časopisu od 1909. godine. Naime, u kolovozu te godine skupština ovog đaćkog potpornog društva *Gajret* odlučila je da se njen list istog imena koji je do tada samo donosio jedino društvene izvještaje preobrati i pretvori u književni časopis. To je bio početak jedne nove ere.

Ono što se samo nagovještavalo u *Beharu* sada se ostvarivalo punom svojom snagom u ovom časopisu. Od godine 1910. pa do 1914. u njemu se pojavljuju kraće pripovijesti i crtice mnogih velikih francuskih pisaca počev od Jeana Jacquesa Rousseaua i Voltairea, čije tekstove prevodi F.Nedžati /Fehim Bajraktarević/ preko Alexandrea Dumasa. čiju crticu *Smrznuti nos* prevodi Salih-beg Bakamović, Julesa Vernea, čiju pripovijetku *Sreća* prevodi F. Sabri, Catulle Mendesa, čiju pripovijest *Poslije svečanosti* prevodi Ismet Sarić upozoravajući pritom čitaoca u jednoj bilješci da je Catulle Mendes jedan od najmarkantnijih predstavnika one grupe francuskih pjesnika, koji su na ruševinama stare romantičke škole Viktora Igoa i Alfreda de Misea osnovali pod vodstvom Teofila Goteja novu školu tzv. parnasista sa devizom "l'art pour l'art"; /*Gajret* 10-11, novembar 1914, str., 204./.

Lista prevedenih pisaca završila se imenima Guy de Maupassanta i Anatola Francea.

Ovaj put ni pjesništvo nije zanemareno, iako su pojedinci i u ovom časopisu zastupljeni u mnogo manjem broju. Kronološki gledano prvo se pojavila jedna Voltaireova pjesma *Radost i tuga* /*Gajret* 19,1911./ . Romantički pjesnik Alfred de Musset zastupljen je sa dvije pjesme *La Chanson - Šansona* /*Gajret* 8-9,1913./, i *Tristesse - Tuga* /*Gajret* 4-5,1913./ . Ove pjesme su dosta dobro prevedene ali se, nažalost, njihov prevodilac nije potpisao. Nešto kasnije Fehim Nedžati /Fehim Bajraktarević/ je objavio

jednu pjesmu Victora Hugoa pod nazivom *Djetinjstvu* /Gajret 2,1914./.

Charles Baudelaire, koji je u to doba sigurno poznat u Bosni, zastupljen je u ovom časopisu, također, sa dvije pjesme. Prva se pojavila pod naslovom *Mugjenje*, u *Gajretu* 6-7.1913. To je Baudelaireova pjesma *Obsession* iz njegove zbirke *Cvijeće zla*. Njen prevodilac se potpisao pseudonimom *Frank*, što je pseudonim Andre Petranovića. Moramo reći da njegov prijevod predstavlja pravi mali promašaj. Druga pjesma /njen prijevod je potpisan inicijalom F./ pojavila se pod naslovom *Opijajte se*. To je Budelairova pjesma *Enivrez-vous* preuzeta iz njegove zbirke *Petits poemes en prose - Male poems in prose* u prozi koja je prvi put objavljena u *Le Figarou* 1884. godine a u spomenutoj zbirci se pojavljuje pod brojem 33.

Kako smo već naglasili Charles Baudelaire je, sigurno, izazivao interes među mladim bosanskim intelektualcima.

Mustafa Čelić Garafer i sam pjesnik i novinar koji je svoje stihove objavljivao u *Gajretu* posvetio je ovom pjesniku jedan rad pod naslovom *Les Fleurs du mal* /Gajret 8-9,1913./ u kojem je raspravljao o duhu i vrijednosti ove zbirke velikog francuskog pjesnika.

Međutim, kao i u *Beharu* tako i u *Gajretu* nalazimo na prijevode crtica i kraćih priča danas potpuno nepoznatih autora. Ti prijevodi su svakako nastajali kao plod čitanja francuskih časopisa. Tako, na primjer, A.Hifzi Bjelevac prevodi Ikara, pjesmu u prozi koju je napisao Philippe Despotte /Gajret 7-8,1912./. I sam reisu-l-ulema hadži Mehmed Džemaluddin-efendija Čaušević se ogledao u prevodilaštvu, pa je tako i u *Gajretu* 13-14 iz 1911. godine objavio prijevod impresije M. Levela *U balonu*.

Zanimljivo je da je u *Gajretu* 11-12 iz godine 1912. objavljena i jedna kraća pripovijetka *Vila brodarica* Mihaela Sadoveanua /1880.-1961./, jednog od najvećih i najplodnijih rumunjskih pisaca uopće. Pripovijetku je preveo Ismet Sarić. Mislimo da se ovdje radi o jednom prijevodu sa francuskog, jer pretpostavljamo da ovaj Mostarac nije znao rumunjski.

Gajret je uz to pratio i ono što se događalo i u kulturnim sredinama drugih jugoslavenskih zemalja. Tako je on, na primjer, obavijestio svoje čitaoce u broju 1. iz godine 1914. da je Jelena Čorović prevela u Beogradu Chamfortove *Maksime i misli* a Milutin Uskoković /Gajret 4,1914./ *Maksime* drugog velikog francuskog mislioca La Rochefoucaulda.

Kada se pogleda sve ovo, onda se zaista može reći da se radi o značajnom broju prijevoda i zbiru velikih imena. Naravno, njihova najveća dostignuća nisu tu zaustavljena jer, s jedne strane prostorna skučenost

časopisa i obimnost piščevog djela, to nije dozvoljavala, ali je napor bio tu, ali i rezultat. Stoga mislimo da je kritičar *Sarajevskog lista*, u broju 252 od 1. prosinca 1913. dosta strogo zaključivao kada je ovako karakterizirao djelovanje *Gajreta* na ovom polju:

Što se tiče prevodilačke književnosti ona nije tako često zastupljena kao što treba, bar do godine 1913. Turska lirika je ipak tu, od Evropljana ovamo zaluta katkada Mjesnicki, Tven, Alfred de Mise i gdjekoji drugi.

Kao posljednji među muslimanskim časopisima preporodnog perioda pojavio se *Biser*, koji je izlazio u Mostaru. Prvi njegov broj pojavio se 1. svibnja 1912., i on je, kako je njegovo uredništvo naglašavalo, trebao da popuni prazninu koja je nastala "prestankom izlaženja našeg prvog zabavnog list *Behara* pa privremenom obustavom *Gajreta*. Uredništvo je dalje podvlačilo da će list donositi "zatim prijevode iz turske, arapske i stare literature /kod potonje koliko se ne bi kosilo s programom lista". Ovaj časopis koji je izlazio dva puta mjesečno od svibnja 1912. do mjeseca svibnja 1914. uređivao je Musa Ćazim Ćatić /prva dva godišta/ a zatim, treće, Muhamed Bekir Kalajdžić donosio bi ponekada i tekstove prevedene sa francuskog. Recimo prvo, da se sam Musa Ćazim Ćatić upoznao sa francuskom poezijom za svoga boravka u Carigradu a kasnije to poznavanje i produbio u Zagrebu, gdje je drugovao sa Antonom Gustavom Matošem. Stoga u Ćatićevom ciklusu *O ženi* nalazimo i pjesmu posvećenu Jeanne d'Arc kao i drugu posvećenu George Sand. On je isto tako preveo sa turskog jednu pjesmu Teufika Fikreta posvećenu Alfredu de Mussetu /*Behar*, 15, 1908., str., 228./.

U *Biseru* se, shodno njegovom zacrtanom programu, 1913. godine pojavila duga rasprava nepoznatog pisca *Panislamizam i panturcizam* koju je Salih-beg Bakamović preveo sa francuskog u više brojeva ovog časopisa.

Zanimljivo je svakako i podvući da je isti prevodilac prevodio i španjolsko-arapsku poeziju ali sa francuskog jezika. Tako je, na primjer, preveo (*Biser*, 7, 1913.) jednu pjesmu kordovskog pjesnika Ibn Zajduna /1003.-1170/. koju je francuski orijentalista Francois Toussaint pronašao u sudanskom gradu Tombuktuu a potom objavio u poznatom časopisu *Mercure de France*. Ovo bi bio i prvi slučaj objavljivanja jedne hispano-arapske kaside u našim krajevima.

Iste godine A. Hifzi Bjelevac je upoznao čitaoce *Bisera* s knjigom Georges Remonda *Avec les vaincus La Campagne de Thrace, /octobre 1912 - mai 1913/* - Sa pobijedenima Rat u Trakiji /rujan 1912 - svibanj 1913/ - u kojoj je francuski vojni dopisnik opisivao događaje i ratna zbi-

vanja iz drugog balkanskog rata koja su sa znatnim zanimanjem praćena u Bosni i Hercegovini.

I hadži Mehmed Džemaluddin-efendija Čaušević, tada već reisu-l-ulema, objavio je na samom početku godine 1914. /*Biser* 14-16/ prijevod jedne duže pripovijesti Jim-Jim, djelo danas nepoznatog pisca - A. Del-campa.

Zanimljivo je da je upravo jedna francuska tema izazvala *zlu krv* između pjesnika Mustafe Čelića Garanfera i uredništva *Bisera*. Ovaj pjesnik je *naime* ponudio ovom časopisu svoj rad o stvaralaštvu Charlesa Baudelairea. *Biser* je rad poslao na mišljenje u Zagreb popravivši ga jednim, čini nam se, suviše ostrim i neprimjernim komentarom:

M.Č.G. u S. Vaš prikaz Charlesa Baudelairea postali smo g. Matošu, da ga pogleda, jer - ne poznavajući francuski jezik - mi se bojimo, da taj prikaz nije jednostavno otkle izvađen i prerađen na naš jezik. /*Biser*, 9,1913./.

Ovo je izazvalo izvjesno razočarenje pjesnikovo i neku vrst zlovolje jer se uredništvo istog časopisa žali /*Biser*, 15-16, 1914., da je M.Čelić poveo među đacima kampanju protiv *Bisera*.

To bi bio, u nakraćim crtama, opis prevodilačke djelatnosti sa romanskih jezika u muslimanskim časopisima u doba preporoda ali bi on bio nepotpun ako se bar kratko ne bismo osvrnuli na ličnosti samih prevodilaca koje, nažalost, naši leksikoni prevodilaca ne spominju.

Prvo što upada u oči je njihov broj koji je znatan za jednu zemlju koja nije pripadala krugu zemalja u kojoj je francuska riječ bila osobito zastupljena. Među njima treba izdvojiti:

Alićehić Salih Emin. Vjerskoprosvjjetni radnik. Završio više pedagoške studije u poznatom zavodu Pedagogium u Beču. Bio direktor II osnovne škole /ruždije/ u Sarajevu i Dar-ul-mualimina. Jedan od osnivača i pokretača Gajreta. Preuredio Sufaru hadži Ahmed efendije Ribića, svog prethodnika na mjestu ravnatelja Dar-ul-mualimina u Sarajevu.

Azabagić hadži Mehmed Teufik-beg /1838-1918/, drugi po redu reis-ul-ulema Bosne i Hercegovine. Školovao se u svom rodnom gradu Tuzli a zatim i u Carigradu gdje je naučio francuski.

Bajraktarević Fehim /F. Nedžati/, / Sarajevo 1889.-1970./ Orijentalist. Studirao istočne jezike i književnosti u Beču gdje je i doktorirao/, Alžiru i Londonu. Prevodio sa istočnih jezika, francuskog i engleskog. Njegovi prijevodi sa francuskog u *Beharu* i *Gajretu* potiču iz njegovog đaćkog perioda.

Bakamović Salih-beg /Mostar 1885 - Breza 1940/. Potječe iz

ugledne i stare mostarske obitelji Bakamovića. Njegov otac hadži Jusu-beg školovao je svoja tri sina u Carigradu. Tako je i Salih-beg učio gimnaziju i pravne nauke u Carigradu a orijentalnu filologiju u Budimpešti. Prema svjedočenju njegovih rođaka ostavio je jedan obimni četverojezički rječnik srpskohrvatsko-persijsko-tursko-francuski, koji je danas izgubljen i za koji oni misle da se sada nalazi u Skoplju. Prevodio je sa francuskog i turskog. Preveo je u broju 127. *Sarajevskog lista* od 17. svibnja 1915. i onaj tekst koji je nosio naslov *Primjer francuskog divljaštva - Mučenička smrt Sulejmana Halebije* za koji neki misle da je poslužila Ivi Andriću kao osnova za onu poznatu scenu nabijanja na kolac opisanu u romanu *Na Drini ćuprija*. Bilo kako bilo, Ivo Andrić je poznavao taj prijevod jer je posvjedočio da ga je čitao dodajući pri tom lakonski: "A o uticajima nikada ne treba raspraviti kod pisca."¹²

Bjelevac Abdurezak Hivzi /Mostar 1886. - Sarajevo 1972./, Trgovačku akademiju završio u Mostaru i licej u Sarajevu, gdje je naučio francuski.

Čaušević hadži Mehmed Džemaluddin-efendija /Arapuša 1870. - Sarajevo 1938./, četvrti reisu-l-ulema muslimana BiH. Poslije završene medrese u Bihaću otišao na školovanje u Carigrad, gdje je uz vjersko školovanje na Mekteb-inuvvabu završio i pravni fakultet - Mekteb-ihukuk. Za boravka u Istanbulu naučio francuski u dobrim carigradskim školama.

Hadžić Osman Nuri: (1869-1937), književnik i publicist studirao prava u Beču i Zagrebu. Prevodio sa francuskog pod vlastitim imenom i pseudonimom Muharremi Vamin.

Kulović Esad-efendija (Sarajevo, 1854.-1918.). Sin Sulejmana Ruždi-efendije, sarajevskog kadije. Uz turski i arapski, koje je učio u tadašnjim školama, privatno je naučio i francuski ili kako kaže *Bosnische Post* 165 od 24. srpnja 1917. u jednom članku povodom njegove smrti:

Ausser der turkischer, arabischen und serbischen Sprache, die in den damaligen Schulen gelehrt wurde, erlernte er privat franzsich und befasste sich mit der Literatur aller dieser Sprachen, die er gut kannte.

Sarić Ismet rođen u Mostaru. Zbog svoje prosrpske orijentacije prelazi godine 1911. iz Mostara u Sarajevo gdje nastavlja školovanje. Pjesnik. Autor zbirke pjesama *Iz zveke sindžira*. Suradnik *Gajreta*. Prevodio sa francuskog, možda i rumunjskog.

Uz njih su u *Beharu* prevodili sa francuskog, kako smo to već podvukli, i Petranović Andro Frank kao i Ela Kranjčević.

Tako smo stigli do konca ovog rada. U ovo doba muslimanskog kul-

12. Ljubo Jandrić, Sa Ivom Andrićem, Beograd, SKZ 470, 1987., str. 89.

turnog preporoda djelovala su tri časopisa i u sva tri pojavljivali su se prijevodi sa francuskog i rjeđe sa talijanskog jezika. Za *Behar* koji je kronološki bio i prvi, moglo bi se reći da je predstavljao utjelovljenje nekih težnji, da se uz zadržavanje prisustva duha i tekstova tri velike islamske orijentalne književnosti, turske, arapske i persijske, oslušnu i odjeci koji su dolazili sa Zapada. *Gajret* je već bio jedan dalji korak unaprijed. Po broju prevedenih pisaca i njihovoj književnoj vrijednosti on bi mogao da se poredi sa *Bosanskom vilom*, koja je doduše mnogo duže izlazila /1885.-1914./, i on bi bio, po broju prijevoda, neki njen muslimanski pandan. *Biser*, shodno svom programu njegovao je islamske teme ali je bio otvoren i europskim, reklo bi se ne toliko samo književnim, nego i onim koje su se ticale neposredne aktualnosti vezane za islam i muslimane. Odatle i Bakamovićev prijevod *Panislamizam i panturcizam* ili Bjelavčev osvrt na knjigu Georgesa Remonda koja je govorila o borbama u Traciji za vrijeme drugog balkanskog rata. Kratkoća njegova izlaženja ne dozvoljava da se kaže kakav bi bio njegov dalji profil ali bi svakako francuska književnost bila zastupljena kao što pokazuje i prijevod jedne pjesme pjesnika de Bayea koju je pod naslovom *Ja te ne ljubim* objavio A. Hifzi Bjelevac u drugoj seriji ovog časopisa /*Biser* od 1-15., kolovoza 1918. str.230/.

Muslimani koji su prevodili sa francuskog, ma kako to na prvi pogled paradoksalno izgledalo, bolje prevode sa francuskog od ostalih. Ova činjenica je, međutim, laho objašnjiva. Najveći broj njih se školovao u Carigradu, gdje je pohađao dobre zavode u kojima je francuski bio veoma zastupljen pa su oni tamo imali i priliku da ga dobro nauče. Ostali domaći sinovi bili su lišeni te mogućnosti, nego su ovaj jezik učili u domaćim gimnazijama gdje je on bio samo jedan od predmeta, ponekad samo fakultativno-obligativan predmet. Stoga je i malo prevodilaca sa ovog jezika iz redova ostalih Bosanaca, tako da ih možemo nabrojati na prste jedne ruke: Jelena Ćorović, Dušan Tamindžić iz Mostara, budući pisac prve francuske gramatike iz pera jednog domaćeg sina i Risto Džepina iz Banje Luke. Prevodilaca među Muslimanima, kako smo već vidjeli, bilo je više. Međutim, oni se ne spominju ili se malo spominju. Tako Midhat Šamić u svom obimnom radu Francuska književnost na stranicama književnog časopisa *Bosanska vila* /1885.-1914./¹³ zaključuje da je "srazmjerno malo učenika ovaj jezik učilo i naučilo, i posebno malo obrazovanih ljudi u Bosni i Hercegovini ga je poznavalo i znalo."

U osnovi tačna tvrdnja, koju je ipak trebalo dopuniti ili pak ublažiti konstatacijom da je ipak među Muslimanima bilo ljudi i koji su ga dobro

13. Midhat Šamić, Francuska književnost... Radovi LVI Odjeljenja za književnost i umjetnost knjiga 2, ANUBiH, Sarajevo, 1975., str. 46.

znali i sa njega dobro prevodili. *Signe du temps!*

Mada u prevođenju sa francuskog u ovim muslimanskim časopisima nije bilo nekog sistema ili neke volje koja bi usmjeravala ove prevodilačke napore u nekom željenom pravcu, ipak je doprinos muslimanskih prevodilaca sa francuskog bio znatan jer su oni publici jednog malog europskog naroda širom otvarali vrata ove velike zapadnoeuropske književnosti.

Translations from French and Other Romance Languages in the Bosnian Moslem Journals in the Time of Revival

The interest of the Bosnian-Herzegovinian Moslems for everything that have been taking place in the West, and, seen in this light, for the fruits of the French culture and the achievements of its literature, was not a sudden thing that occurred only after the Austro-Hungarian troops occupied Bosnia and Herzegovina in 1878.

Many years before the event, a certain lawyer Henri Massieu de Clerval would travel through Bosnia. He spoke with zest about a certain Mustafa effendi, a teacher in one of the secondary schools in Sarajevo (ruždija), who has learned to speak French in Paris, as a true lover and connoisseur of French literature. In 1869, a certain Arif effendi would start to teach French in the ruždija after having obtained the legal permission from the Sultan. From that time on, French would signify "a common European language". Mehmed Šaćir Kurtéahajić complained in the *Sarajevski Cvjetnik* for not having had the opportunity to learn, among other things, French, which was the language mostly spoken at the time.

During the period of the Bosnian Moslem cultural revival, there were three periodicals that published the translations of literary texts from French. These journals were *Behar*, *Gajret* and *Biser*, respectively. One should mention here as the most diligent translators: Salih Emin Alićehajić, Hajji Mehmed Tefvik beg Azapagić, Salih beg Bakamović, Abdurez-zak Hivzi Bjelevac, Mehmed Džemaludin Čaušević, Esad effendi Kulović and Ismeta Sarić. The majority of these translators learned French during their school years in Istanbul. In the end, one should also mention that although the translation from the French in these Moslem journals was not a systematic activity, and since there was no certain will that would channel these translating efforts towards the directions desired, the contribution

of these Moslem translators could be seen as considerable. They managed to have the gates of this great Western European literature wide open to the readership of a small European nation.